

МА Милан Миленковић
Институт за новију историју Србије
milanmilenkovic2@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0041-8798>

**ПРИКАЗ: Александар В. Милетић, Сарадник,
противник, непријатељ. Идејно-политичка делат-
ност Милована Ђиласа 1945–1954, (Београд: ИНИС,
2022), 681 стр.**

Улога Милована Ђиласа (1911–1995) у политичком животу социјалистичке Југославије представља обимну и комплексну тему, имајући у виду бројне активности и задужења које је имао. Реч је о интелектуалцу, политичару и дипломати који је потицао из самог врха Комунистичке партије Југославије (КПЈ), односно „четвртог човеку“ Политбироа, после Тита, Едварда Кардеља и Александра Ранковића. Његова политичка биографија и потоња дисидентска судбина деценијама привлаче интересовање истраживача, али и шире јавности. Као шеф Агитпроп апарата, Ђилас је био један од главних креатора идеолошких усмерења југословенске партије и друштва, посебно након сукоба КПЈ са Информбироом, да би у првој половини педесетих година, најпре „увијено“, а потом и отворено, започео са критичким преиспитивањем југословенског система. Консултовање научних радова који се баве Ђиласовом политичком делатношћу пред услов је за свако подробније истраживање политике КПЈ за време Другог светског рата, односа у партијском врху, изградње послератног

друштвеног система, а посебно за боље разумевање дистанцирања југословенских комуниста од Стаљина и СССР-а уочи и након „велике шизме“ у комунистичком свету 1948. године.

Књига Александра В. Милетића под насловом *Сарадник, противник, непријатељ. Идејно политичка делатност Милована Ђиласа 1945–1954.* представља исцрпно и свеобухватно истраживање о Ђиласовој делатности на унутрашњем плану партијске организације и државе. Ауторов истраживачки приступ и стил писања резултирали су монографијом која на јасан начин излаже овако сложјену тему. Поред поменутог наслова, Милетић својим књигама *Преломна времена. Милован Ђилас и западноевропска социјалистичка и социјалдемократска левица 1950–1954.* и *Титов емисар Милован Ђилас. Дипломатско-преговарачке и спољнополитичке активности 1943–1953.* даје преглед и анализу Ђиласових активности на спољнополитичком плану, попут дипломатских мисија у СССР-у и сусрета са Стаљином, учешћа на седницама Генералне скупштине Уједињених нација, сарадње са западноевропском левицом и др. Све три монографије представљају заокружену и комплетну целину о политичкој делатности Милована Ђиласа.

Симболичан назив *Сарадник, противник, непријатељ* представља одраз промена Ђиласове позиције у југословенском партијском и државном врху, којој је дато централно место унутар монографије. За потребе писања, аутор је користио обимну архивску грађу домаће и стране провенијенције. Од необјављених извора анализирана је грађа Архива Југославије, посебно фонд (507) Централног комитета Савеза комуниста Југославије, извори из Државног архива Србије, затим фонд политичке архиве и строго поверљива грађа Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије, као и грађа похрањена у Војном архиву (фонд Народноослободилачке војске Југославије) и Историјском архиву Београда. Од стране необјављене грађе коришћени су извори Међународног института друштвене историје у Амстердаму (International Institute of Social History – IISH), као и документи који се чувају у National Archives and Records Administration (NARA) у Мериленду, САД. Аутор је користио и објављене изворе, мемоаре и дневнике, као и дела Милована Ђиласа објављена у земљи и иностранству. Снажно научно утемељење Милетићевог дела посебно је видљиво у броју монографија и чланака које је аутор консултовао у истраживању.

Монографија је подељена на шест целина – предговор, увод, три главна поглавља и закључак. У уводном делу *Сазревање револуционара* описују се младост Милована Ђиласа, утицај друштвених и политичких процеса у Црној Гори на његово сазревање и прихватање комунистичких идеја. У другом делу уводне целине аутор даје осврт на његову ратну и револуционарну активност, са посебним акцентом на његово деловање у Црној Гори и претпоставке о његовом учешћу у „левим скретањима“, које су се касније појавиле.

Прво поглавље главног дела монографије, које носи назив *Сарадник*, подељено је на три тематске целине. Прва целина посвећена је револуционарним променама у земљи и почецима друштвеног и привредног преображаја. Поменути процес ишао је у корак са уклањањем политичких неистомишљеника и противника неприкосновене власти КПЈ из друштвеног живота. Посебну важност на овом пољу одиграли су Ђиласови обрачуни са главним представником „ванфронтовске“ опозиције Миланом Гролом, као и са опозицијом унутар Народног фронта, чији је носилац Драгољуб Јовановић. Као амбициозни интелектуалац и теоретичар, Ђилас је често прибегавао јавним полемикама у форми говора или новинских чланака како би се обрачунао са неистомишљеницима и „раскринкао“ њихове ставове. У овом периоду он је наступао као истински бранилац партије и њених идеала, надахнут победом у минулом рату и револуцији. Друга целина, *Спровођење револуције*, приказује Ђиласове активности на пољу социјалистичког преображаја, док трећа, *Одбрана независности*, представља преломни тренутак у изградњи послератне Југославије, као и политици КПЈ. У њему је анализиран период у ком несугласице и латентна спорења између Москве и Београда излазе на површину и прерастају у отворени спор који је Москва смештала у поље међупартијских односа и идеологије. Одлука о супротстављању совјетским захтевима и критикама значила је одбрану самосталности југословенске државе. Југословенска власт заснивала се на аутентичној револуцији изведеној готово самостално, за разлику од осталих земаља народне демократије, у којима је пресудну улогу у успостављању комунизма имала Црвена армија. Југословенско-совјетски сукоб довео је до унутрашњих ломова и болних преиспитивања југословенских комуниста, код којих је култ Стаљина и „прве земље социјализма“ био дубоко укоренен. Раскид са совјетском праксом утицао је

доцније на изградњу специфичног друштвеног и привредног модела, који ће постати познат као радничко самоуправљање. Ђилас је заједно са Борисом Кидричком и Едвардом Кардељом имао пресудну улогу у дефинисању новог правца привредног развоја.

Друго поглавље, које носи назив *Противник*, подељено је на две мање целине – *Сумње* и *Критике* – и обухвата процес сазревања критичког става Милована Ђиласа према одређеним сегментима југословенског система, а потом и отворено супротстављање друштвеним девијацијама. Аутор се у овом делу посебно осврће на чланке у којима су биле садржане Ђиласове критике, а посебно на његова становишта изношена у *Савременим темама*, *Борби* и *Новој мисли*. Временом је Ђиласова оштра критика совјетског бирократизма прерасла у критику југословенског система, тј. онога што је називано остатком совјетског утицаја у југословенском друштву и што је требало искоренити. Аутор даје и анализу чланака у којима се Ђилас залаже за полицентрични систем у доношењу одлука, односно за већу размену мишљења, константну критику и преиспитивање, који су карактеристични у периоду који је претходио његовом паду.

Ђиласови критички ставови створили су страх у највишем партијском руководству, па се сумњало на то да ће проузроковати слабљење улоге партије у друштву. То је тренутак у ком је Ђилас постао *Непријатељ*, што је уједно и назив трећег поглавља монографије. Он је подељен на три целине, од којих се прва бави односом Ђиласа и КПЈ/СКЈ, а друга односом између државе и Ђиласа. Аутор је у трећој целини, *Тито и Ђилас*, обухватио процес припреме Ђиласових дојучерашњих партијских другова за Трећи (ванредни) пленум 1954. године, а потом извршење њихове политичке акције, која је за циљ имала Ђиласово одстрањивање из политичког живота. Посебну похвалу завређује ауторово сагледавање овог процеса кроз психолошку призму, тј. путем осврта на психолошки притисак који се у Ђиласу акумулирао након појаве унутрашњих сумњи да партија спрема обрачун са њим. У овом делу понуђена је детаљна анализа критике упућене на рачун Милована Ђиласа у оквиру Трећег пленума и њено идеолошко утемељење. Осуда Ђиласових ставова ставила је тачку на његове партијске и државне функције, али не и на крај његовог идеолошког развоја и писања. Закључак монографије представља рекапи-

тулацију Ћиласових активности на унутрашњем плану и на идеолошкој изградњи југословенске партије и друштва, уз осврт на сукобљене карактере у личности Јосипа Броза Тита, као хладног и неприкосновоног лидера југословенске партије, и Ћиласа, интелектуалца великих амбиција.

Књига др Милетића представља значајну и садржајну научну анализу процеса који су обележили период 1945–1954. у југословенској држави, као и у деловању КПЈ/СКЈ, сагледаних кроз призму Ћиласове улоге у послератној изградњи Југославије. Квалитету монографије посебно доприноси ауторова анализа бројних Ћиласових чланака и књига, чију проблематику детаљно сагледава, будући да су неки Ћиласови ставови изнети у њима најизвесније производ „накнадне памети” југословенског револуционара. Проучавањем историјског контекста, психолошке позадине и политичког окружења у којем су ови радови настали, аутор успева да реконструише Ћиласов идеолошки пут од стаљинисте који је од 1945. у Југославији изграђивао совјетски друштвени модел, преко критичара бирократизма и совјетске праксе после 1948. године, до заговорника одлучнијих друштвених реформи и демократизације, када он полако прераста у отпадника од партије. На тај начин, овакво тумачење Ћиласове идејно-политичке делатности не представља класичну биографију, већ свеобухватну монографију о политичким активностима, идеолошким кретањима, унутрашњим сумњама и психолошким карактеристикама једног од четири главна градитеља социјалистичког система у југословенској држави.